

Pukovnik

mr RADOVAN RADINOVIĆ

*Jačanje vojnog faktora i njegove uloge u međunarodnim odnosima**

Drugo specijalno zasjedanje Generalne skupštine OUN posvećeno razoružanju održano je u krajnje nepovoljnim opštim međunarodnim uslovima koje, u najkraćem, karakteriše surova istina da je detant u potpunom zastoju, trka u naoružavanju u punom usponu, broj kriznih žarišta i regioni koje oni zahvataju sve veći, tendencije za novu podjelu interesnih sfera sve otvorenije i za mir u svijetu opasnije. Takvi uslovi su, pored ostalih, bitno ograničili mogućnosti ovog međunarodnog skupa da usvoji dalekosežnije odluke koje bi predstavljale neki radikalniji zaokret ka programu sveobuhvatnog razoružanja. Odmah treba naglasiti da su samo pretjerani optimisti mogli očekivati spektakularne uspjehe ovog, inače, reprezentativnog skupa u uslovima zaoštrenosti odnosa u svijetu i odsustva svakog povjerenja među velikim silama. Jednomjesečna ljetošnja rasprava u Generalnoj skupštini, u kojoj je aktivno učestvovala i delegacija naše zemlje, sa predsjednikom Predsjedništva na čelu, potvrdila je ispravnost procjene s kojom je SFRJ javno istupala i znatno prije i povodom ovog skupa — da je razoružanje i borba za njegovo istinsko ostvarenje neodvojivo od ukupnog stanja međunarodnih odnosa, a osobito stanja odnosa između snaga koje se bore za mir u svijetu i snaga koje nastoje da politiku sile,

* Ovaj članak je napisan na osnovu šire studije istraživača i saradnika Centra za strategijska istraživanja Generalštaba JNA, među kojima je bio i autor ovog teksta.

Hegemonije i dominacije inauguriraju kao vladajuću spoljnopolitičku doktrinu savremenog svijeta.

Zasjedanje je, kao uostalom i mnoga prethodna zasjedanja, pokazalo da u svijetu uporedo teku dva protivrječna procesa: jačaju snage mira oličene u rastućem pokretu nesvrstanih, ali i snage hegemonije, dominacije i tzv. modernog imperijalnog ponašanja, koje ne samo što sve otvorenije prijete silom, već se njome na najbrutalniji način i koriste. Nadalje, potvrđuje se i to da u oba ova fronta vladaju duboke protivrječnosti na koje je SFRJ također ukazivala i koje mogu ozbiljno ugroziti njihovu generalnu orijentaciju. Naime, ni pokret nesvrstanih kao glavni protagonista borbe za mir i miroljubivu koegzistenciju, ni blokovi kao nosioci politike sile i hegemonije — nisu potpuno čiste i jednoznačne političke strukture. Zbog recidiva prošlosti, ponajprije kolonijalnog statusa, ekonomske, političke i kulturne nerazvijenosti, a naročito zbog direktnog ili indirektnog miješanja velikih sila — u samom pokretu nesvrstanih se povremeno uspostavlja i manje ili više otvoreno sučeljava splet pojedinačnih, pa i regionalnih interesa, što onemogućava pojedine njegove članice da se u praksi dosljedno zalažu za oživotvorenje temeljnih načela pokreta. Na drugoj strani, i unutar blokova, iako su oni, kao nadnacionalne i nadržavne vojno-političke organizacije i stvoreni prevashodno radi upotrebe sile (mada se njihovo postojanje pravda odbrambenim razlozima) — sve češće dolaze do izražaja antiblokovske težnje, postupci i političke tendencije suprotne političke sile. To, razumiye se, ne dovodi, ili bar ne bitno, u pitanje opstanak blokova kao vojno-političkih superstruktura, ali postaje sve jasnije da ne može biti ni govora o nekom monolitizmu i uniformnom međunarodnom djelovanju svih članica blokova. To je posljedica, prije svega, djelovanja posebnih interesa koje pojedine članice imaju u međunarodnoj zajednici i koji divergiraju interesima vodećih sila u blokovima, što nesumnjivo pretpostavlja i izvjestan stupanj autonomije u njihovoj međunarodnoj politici. Ova tendencija se zapaža uprkos činjenici da supersile svim sredstvima, uključujući ekonomske sankcije i ucjene, nastoje i u tome djelimično uspijevaju da relativno primire unutrašnje političke protivrječnosti unutar blokova i otpor članica njihovoj globalnoj politici.

Trka u naoružavanju, ratovi i vojne intervencije, krizna žarišta i borba supersila za prevlast i hegemoniju kao objektivni uslovi i odnosi koji su vladali svijetom prije i u vrijeme održavanja Drugog specijalnog zasjedanja Generalne skupštine OUN bitno su uticali na to da ono protekne bez nekog vidnijeg uspjeha, a sva-

kako da ne opravda nade progresivnih snaga u svijetu, pogotovu pokreta nesvrstanih koji je odavno zagovarao, a na samitu u Kolumbu i inaugurisao, zahtjev za takav dogovor o jednom od najtežih problema savremenog svijeta. Budući da će ti uslovi i odnosi još zadugo karakterisati stanje odnosa u međunarodnoj zajednici, vrijedi se pozabaviti njima u namjeri da se u svemu tome sagledaju glavni momenti u razvoju vojnog faktora koji su, u stvari, i najviše doprinijeli takvom i toku i završetku Specijalnog zasjedanja, tim prije što je, pored ostalog, takvim razvojem vojnog faktora uslovljen i naš napor za jačanje odbrambeno-zaštitne moći zemlje. Razumije se da će sva pitanja kretanja i jačanja vojnog faktora, koja ovdje budu razmatrana, zbog same prirode ovog napisa, biti tek naznačena i samo dijelom elaborirana.

1. *Opasno zaoštavanje situacije u najznačajnijim kriznim žarištima*

Za ukupno stanje u međunarodnim odnosima, a posebno za odnose između supersila i vojnih blokova, a samim tim i za svjetski mir, dva najznačajnija i, ujedno, najopasnija krizna žarišta trenutno su područja Srednjeg i Bliskog istoka. Odnosi u tim regionima značajno diktiraju dinamiku razvoja vojnog faktora. Riječ je o područjima od izuzetnog strategijskog značaja za obje supersile. Naime, prevlast koju jedna ili druga strana uspije da, povremeno ili relativno stalno, zadobije u tim regionima bitno utiče na njihovu cjelokupnu geostrategijsku poziciju u svijetu, a posebno u odnosu na drugu supersilu. Ta područja se danas, iz više razloga, nalaze u središtu geostrategijskog nadmetanja vojnih blokova i njihovih supersila, prije svega zato što su bogata strategijskim sirovinama i izvorima energije i što predstavljaju geostrategijsko i prostorno težište odakle se može uspješno kontrolisati situacija u više svjetskih regiona.

Kada je u pitanju ekonomski značaj tih dvaju područja, zbog njihovog bogatstva strategijskim sirovinama, a prije svega naftom, prevashodno se misli na Srednji istok, mada ni Bliski istok nije bez ekonomskog značaja. Zemlje Srednjeg istoka i Persijskog zaliva su najveći proizvođači nafte. Poznato je da Iran, Irak, Saudijska Arabija, Ujedinjeni Arapski Emirati i Kuvajt daju ritam svjetskoj naftnoj produkciji. Upravo su te zemlje glavni snabdjevači naftom najrazvijenih zemalja zapadne Evrope, SAD i Japana.

Pri razmatranju geostrategijskog značaja tih područja, kao prostornih težišta u nadmetanju supersila, treba imati u vidu da se to podjednako odnosi i na Bliski i na Srednji istok. U stvari, oba ta područja se, faktički, slivaju u jedinstven strateški prostor na kojem djeluju različiti društveni, istorijski, tradicionalni, nacionalni, vjerski, politički, vojni i svi drugi procesi i odnosi. Sa tog prostora, koji kao da je smješten u prostorno središte evroazijske i afričke kontinentalne mase, može se uspješno uticati na društvena, politička i vojna kretanja u širem bazenu Sredozemlja, Afrike, srednje i južne Azije i Indijskog okeana. Ako se tome doda da sa prostora Bliskog i Srednjeg istoka NATO i SAD mogu uspješno parirati drugoj supersili u njenim nastojanjima za širenje uticaja u svijetu, i da upravo sa tog prostora mogu ugrožavati bok strateškog rasporeda snaga Varšavskog ugovora — i to na velikoj dubini i na širokom frontu — onda još razumljivijim postaju obostrana nastojanja supersila da u tim područjima i u vojnom pogledu budu što izrazitije prisutne. To svoje vojno prisustvo supersile ostvaruju na razne načine: vojnom intervencijom, uspostavljanjem vojnih baza, raznim oblicima bilateralne vojne saradnje i baziranjem jakih flotnih snaga u morima tih regiona.

Ako se imaju u vidu ove napomene o geostrategijskom značaju regiona Bliskog i Srednjeg istoka za globalnu strategiju supersila, onda je, analizom vojno-političkih kretanja, lako zaključiti da su to upravo i područja dugoročnog konfrontiranja među njima, što je posljedica njihove smišljene i uporne borbe za proširivanje sopstvenih sfera uticaja. Povezano sa dubokim protivrječnostima i brojnim neriješenim pitanjima i sporovima koji dominiraju u odnosima među zemljama i narodima tih regiona vojno, političko i ekonomsko prisustvo i miješanje velikih sila učinilo je to područje ključnim žarištima savremenog svijeta. Otuda, mogući razvoj situacije u tim kriznim žarištima predstavlja direktnu prijetnju svjetskom miru. Upravo u tim žarištima, nimalo slučajno, danas bijesne čak tri rata: gerilske borbe u Avganistanu, iračko-iranski rat i izraelska agresija na Liban. Bez upuštanja u detaljniju analizu tih ratova i bez potcjenjivanja opasnosti od bilo kojeg ratnog sukoba, naglasićemo samo to da su za svjetski mir, za globalnu i regionalnu ravnotežu snaga, izuzetno opasni najnovija oružana agresija Izraela i sve ono što je prati, i iračko-iranski rat. Radi se o ratovima koji direktno ugrožavaju geostrategijske pozicije supersila, a poznato je da poremećaji ravnoteže snaga na štetu bilo koje od njih podrazumijevaju njihovo pojačano vojno angažovanje, što može dovesti do konfrontacija širih i opasnih razmjera. Uz to, za

manje zemlje, naročito članice pokreta nesvrstanih, opominjuće djeluju bar još dva momenta: prvo — da je najveći dio javnosti, pogotovu iz svijeta razvijenih, predugo ostao nezainteresovan i ravnodušan, arapski narodi nejedinstveni, a mehanizam Ujedinjenih nacija spor i neefikasan da bi se palestinski narod zaštitio od genocida; i, drugo — da iračko-iranski rat, u čijoj su osnovi teritorijalne pretenzije i težnje za ideološkom i vjerskom dominacijom, u političkom i moralnom smislu nanosi štetu globalnoj miroljubivoj strategiji pokreta nesvrstanih.

Ti ratovi i vojno-politički odnosi koji se u vezi sa njima uspostavljaju nedvosmisleno, i ko zna po koji put ponovljeno, pokazuju da supersile nisu uvijek u stanju da u potpunosti kontrolišu ponašanje vojnog faktora u sukobu, čak ni onda kada je očigledno da mu stoje na čelu. Iako su obje supersile svjesne da bi vojni uspjeh bilo koje od strana u sukobu u iračko-iranskom ratu mogao dovesti do radikalnih obrta u ukupnom političkom i vojnom grupisanju u regionu, što bi moglo da poremeti regionalnu ravnotežu u tako značajnom kriznom žarištu, one ne mogu bitnije da utiču na ponašanje strana u sukobu — da eventualno zaustave napredovanje ove ili one strane, ili, pak, da privole obje strane da prekinu već dvije godine dugi rat. Ta nemoć je još više izražena u slučaju izraelske agresije na Liban. Mada je očito da krajnje nasilničko ponašanje Izraela donekle iskače ispod sigurne kontrole SAD i njenih geostrategijskih interesa (jer može izazvati, barem, dvije negativne posljedice: direktno miješanje druge supersile i nova prestrojavanja u arapskom svijetu na američku štetu), SAD ipak nisu zaustavile Izrael u njegovoj namjeri da fizički uništi vojne snage Palestinske oslobodilačke organizacije i na desetine hiljada palestinske nejači u Libanu. I pored činjenice što se najnovija izraelska agresija uklapa u američka nastojanja da Liban pretvori u zonu svojih strategijskih interesa, što bi američkoj strategiji, kako rezonuju njeni zagovornici, dalo još više šansi u nadmetanju sa drugom supersilom, SAD su oklijevale da zaustave Izrael i zbog toga što to, bez ozbiljnih poremećaja u međunarodnim odnosima, pa i unutar SAD, ne bi bilo moguće. Pri tom ostaje činjenica da jednom zahuktala vojna sila — iako eminentno sredstvo politike — priprema vlastitu logiku ponašanja i otima se hladnom dozi- ranju i dirigovanju političara. To bi trebalo da bude još jedna u nizu opomena onima koji operišu vojnom silom kao sredstvom političke prinude i politike sile u odnosima među državama i narodima.

2. Porast broja oružanih sukoba

Mada broj oružanih sukoba koji se navodi u pojedinim izvorima varira, zavisno od toga što dotični autor podrazumijeva pod tim sve češće spominjanim pojmom, ipak je nesumnjivo da se zadnjih godina bilježi osjetan porast broja ratova. To nedvosmisleno ukazuje na dva momenta: *prvo* — da se ukupna međunarodna situacija sve više zaoštava, pa se pribjegava primjeni rata kao najdrastičnijeg sredstva politike; i *drugo* — da je uloga vojnog faktora u svijetu u stalnom porastu, iako je sve očiglednije da se primjenom vojne sile ne može trajno riješiti ni jedan od gorućih svjetskih problema. Stoga se može reći da takav porast uloge i značaja vojne sile u međunarodnim odnosima ima gotovo u cjelini negativni predznak.

Tvrdnju da raste broj oružanih sukoba u svijetu ilustruje podatak da je od 1978. godine do danas, dakle u nepune četiri godine mira, moguće identifikovati 18 ratnih sukoba i vojnih intervencija, od čega su samo dva rata započeta nešto ranije. U tim ratovima su bile, ili su još uvijek, angažovane 43 zemlje, od čega: nesvrstanih 26, neutralnih i drugih zemalja van blokova osam, oslobodilačkih i revolucionarnih pokreta 10; neposredno učešće supersila bilježi se u jednom, a posredno u gotovo svakom od tih ratova.

Pada u oči da je, srazmjerno, najviše nesvrstanih zemalja bilo angažovano u tim ratovima. Od tog broja, 14 ih je bilo izloženo oružanoj agresiji ili vojnoj intervenciji *velikih sila* (intervencija SSSR-a u Avganistanu, Francuske u Čadu, Zairu i Centralnoafričkoj Republici, te intervencija Kine u Vijetnamu) i tzv. *regionalnih sila* (Izrael u dva navrata, računajući i ovaj najnoviji, protiv bliskoistočnih arapskih zemalja; Južnoafrička Republika protiv Angole i drugih afričkih zemalja na jugu kontinenta, te Vijetnam protiv Kampučije).

U pomenutom periodu svijet je bio svjedok i sedam novih ratova između nesvrstanih zemalja. Istina, ne može se tvrditi da se tu uvijek radilo o klasičnim oružanim agresijama iz hegemonističkih pobuda, mada se u nekim slučajevima radi upravo o tome. Tu se, prije svega, radi o teritorijalnim, etničkim, religijskim i drugim sporovima, koji su, uglavnom, recidivi bivšeg kolonijalnog statusa ovih zemalja i vještačke podjele njihovih naroda i teritorija od bivših metropola, te otvorenog ili prikrivenog miješanja političkog i vojnog faktora stranih zemalja, ponajprije supersila.

U vezi sa tim ratovima vrlo su indikativni još neki podaci za ukupno kretanje vojnog faktora i za stanje međunarodnih odnosa uopšte. Svih tih 18 ratova iz posljednje četiri godine vođeni su u šest odnanije poznatih i samo u jednom novootvorenom kriznom žarištu. Prema kriznim žarištima to izgleda ovako: Daleki istok dva, Srednji istok i Indijski potkontinent tri, Bliski istok pet, jug i Rog Afrike tri, centralna i zapadna Afrika dva, Srednja Amerika dva i Južna Amerika jedan rat. Takva regionalizacija ratnih sukoba nameće nekoliko zaključaka:

a) da se više od polovine svih tih ratova vodilo na tlu afričkog kontinenta. Taj podatak svjedoči da se u Africi nastavlja polarizacija snaga samog kontinenta, ali i zaoštavanje konfrontacije razvijenih, prije svega velikih i supersila, oko stravanja i proširivanja sfera uticaja i dominacije, što na tim prostorima prijeti novim ratnim sukobima. S tom okolnošću treba dovesti u usku vezu i duboku krizu Organizacije afričkog jedinstva i potpunu neslogu arapskog svijeta o pitanjima od sudbonosnog značaja;

b) da su se do opasnih razmjera aktivirala nekada »vruća« krizna žarišta Dalekog i Srednjeg istoka, koja su se bila pritajila, što je dovelo do novih političkih i vojnih podjela u tim regionima i do prijetećeg nagomilavanja vojnih snaga, najavljujući nove i šire konfrontacije;

c) da opet počinju da »rade« krizna žarišta Srednje i Južne Amerike. Prisustvo Kube kao socijalističke zemlje i borba narodno-oslobodilačkih i revolucionarnih pokreta u tom dijelu svijeta predstavljaju one objektivne momente u procesu zakonomjernih promjena u socijalnoj i političkoj strukturi »zelenog« kontinenta. To podriva interese globalne politike i strategije SAD, potencira njihovo miješanje u odnose na južnoameričkom potkontinentu i unutrašnje stvari pojedinih zemalja. Treba dodati i to da ovo područje američka strategija oduvijek smatra zonom svojih vitalnih interesa i nikakve promjene tu ne mogu proći bez miješanja SAD. Ako se uz to ima u vidu i činjenica da je velik dio Latinske Amerike pod vladavinom vojnih diktatura, onda je očigledno da na tim prostorima tek treba očekivati dramatične političke obračune, što može izazvati dublja socijalna gibanja i potrese širih razmjera.

Razvoj vojne sile i ponašanje vojnog faktora uopšte upućuju na zaključke da se i Evropa, kao zona izrazito blokovskog sučeljavanja, sve više približava onom stanju zaoštavanja koje jedan prostor karakteriše kao manje ili više izraženo krizno žarište. Istina, ona nikada nije ni prestala da bude jedno od poprišta najjače vojne konfrontacije supersila i vojnih blokova, ali se smatralo da

su na tlu Evrope interesne sfere toliko izbalansirane, a ravnoteža vojnih snaga toliko očita, da se to područje odavno smatralo poprištem »kontrolisane saradnje« ili, u najgorem slučaju, veoma »kontrolisane konfrontacije«. Da su se i tu stvari izmjenile nesumnjivo potvrđuju razvoj situacije oko Poljske i kriza u odnosima supersila, nastala zbog tzv. evroraketa. To nas učvršćuje u uvjerenju da supersile jednom uspostavljene interesne sfere ne smatraju dovršenim procesom, već nastoje da remećenjem regionalne ravnoteže zadobiju globalnu prevlast, što podrazumijeva njihovu doziranu konfrontaciju u svim zonama njihovih strategijskih interesa. A zna se da dozirana konfrontacija može izmaći kontroli politike i prerasti u sukobe širih razmjera.

3. Porast vojnih rashoda u svijetu

Kretanje i struktura vojnih rashoda, a osobito njihov izraziti porast jedan je od najrječitijih sintetičkih pokazatelja razvoja i jačanja uloge vojnog faktora u međunarodnim odnosima uopšte. Međutim, kod preciznije analize i te pojave smeta činjenica da se u izvorima nalaze različiti podaci o visini vojnih rashoda. To je posebno karakteristično za neke zemlje i regione, a posljedica je najčešće namjernog prikrivanja pravog stanja, ili pak specifične metodologije koju pojedine zemlje primjenjuju pri prikazivanju svojih vojnih troškova. No, bez obzira na nedovoljnu pouzdanost izvora, ipak se sa dosta izvjesnosti može konstatovati da su ukupni vojni rashodi u svijetu u 1981. godini bili oko 650 milijardi dolara.¹ Kad se zna da su ti troškovi u 1977. godini iznosili oko 425 milijardi, onda to znači da su za proteklih pet godina narasli za 56,5 odsto, što je, prema istim izvorima, najveće petogodišnje povećanje od završetka drugog svjetskog rata do danas i što na svojevrstan način svjedoči o stanju odnosa koji dominiraju u međunarodnoj zajednici. O kakvom je tempu rasta vojnih rashoda riječ — govori i ova računica: ako bi se u slijedećih pet godina godišnje trošila isto tolika suma, dakle bez ikakvog povećanja (što je malo vjerovatno, jer vojni rashodi ispoljavaju tendenciju stalnog i rapidnog rasta, a treba svakako računati i s neminovnom inflacijom) — za sredstva razaranja i ubijanja bi se utrošilo 3.250 milijardi dolara u narednih pet, odnosno 6.500 milijardi dolara u narednih deset godina. Riječ je o iznosu koji, uzgred, premašuje ukupne fi-

¹ Podaci uzeti iz »Military balance« za 1981. godinu.

nansijske rashode za vođenje drugog svjetskog rata, a približan je sumi koja je utrošena za izgradnju oružanih snaga i za sve ratove vođene od završetka drugog svjetskog rata do 1976. godine.²

Analizom podataka iz citiranog izvora dolazi se do zaključka da su ukupni vojni rashodi u 1981. godini bili: zemlje NATO 44 odsto, članice Varšavskog ugovora oko 28 odsto, ostale razvijene zemlje 5,7 odsto, NR Kina 9,3 odsto i zemlje u razvoju 13 odsto. Najbrže od svih su rasli vojni rashodi SAD, što je u skladu sa njihovom ukupnom svjetskom politikom i ulogom u međunarodnim odnosima koju ta zemlja sebi samovoljno namjenjuje.

Posebno zabrinjava podatak da se za posljednjih 15 godina vojni rashodi zemalja u razvoju stalno povećavaju. Samo za zadnje četiri godine to povećanje iznosi 74,4 odsto, što je znatno iznad svjetskog procenta povećanja. Razlozi za takvo povećanje su višestruki: a) učestale prijetnje i pritisci koje supersile i velike i »regionalne« sile ispoljavaju prema zemljama u razvoju i prirodna težnja i pravo ovih da se pripremaju za odbranu i da brane vlastiti integritet; b) konfrontacija supersila i vojnih blokova i njihova borba za prisustvo i uticaj na što širim svjetskim prostranstvima, što je prije svega usmjereno protiv zemalja u razvoju; c) monopolni položaj glavnih proizvođača naoružanja i vojne opreme i političko i ekonomsko uslovljavanje prodaje tih proizvoda zemljama u razvoju; d) porast ukupne finansijske moći nekih zemalja u razvoju, prije svega od prodaje nafte i, s tim u vezi, njihova težnja da jačanjem vlastitog vojnog faktora ostvare nacionalnu afirmaciju a neke i regionalnu dominaciju. Ipak, glavni uzrok jačanja vojnog faktora u zemljama u razvoju treba tražiti u politici i strategiji velikih sila i vojnih blokova, čija se međusobna konfrontacija i borba za sfere uticaja i dominacije prenosi na sva područja i najneposrednije odražava na ponašanje svih subjekata međunarodne zajednice u jačanju svojih odbrambenih moći.

Sem što djeluje negativno na ukupno stanje međunarodnih političkih i vojnih odnosa, trka u naoružavanju i porast vojnih rashoda, kao njena posljedica, negativno se odražavaju na privredni razvoj u svijetu, a prije svega na razvoj nerazvijenih zemalja. Ako se zna da se za vojnu potrošnju u svijetu u prosjeku odvaja 5—6 odsto, a u nekim, prije svega nerazvijenim, zemljama i do 30 odsto nacionalnog dohotka, te da ti procenti znatno premašuju prosječnu stopu privrednog rasta, onda nije teško zaključiti da najveći dio novostvorene vrijednosti proguta upravo trka u nao-

² Isto.

ružavanju. Takođe, nije teško pretpostaviti da se najveći dio negativnih ekonomskih efekata trke u naoružavanju — pomoću raznih instrumenata ekonomske strategije i politike, putem transfera vojne tehnologije i trgovine naoružanjem i vojnom opremom — prevlađuje na zemlje u razvoju. Stoga se može reći da trka u naoružavanju pogađa čitav svijet, a najviše one zemlje kojima je bjekstvo iz siromaštva putem ubrzanog privrednog razvoja uslov samostalnog opstanka u ovom inače protivrječnom i podijeljenom svijetu surove vojno-političke zbilje.

4. Proizvodnja i prodaja naoružanja i vojne opreme i jačanje vojnoindustrijskog kompleksa

U neposrednoj vezi sa povećanjem vojnih rashoda svakako je proizvodnja naoružanja i vojne opreme. Računa se da je vrijednost te proizvodnje samo u 1981. godini dostigla 200 milijardi dolara.³ Glavni proizvođači naoružanja i vojne opreme su velike sile i industrijski razvijene zemlje: SAD, SSSR, Velika Britanija, SR Njemačka, Italija, Francuska, Japan i Izrael. Broj zemalja proizvođača savremenog naoružanja je, uostalom, u stalnom porastu. Cijeni se da danas oko 56 zemalja, od čega 24 zemlje u razvoju, učestvuje u proizvodnji osnovnih vrsta oružja — aviona, tenkova, raketa i brodova. Rezultat ogromnih ulaganja u proizvodnju naoružanja i vojne opreme je enormno gomilanje oružja u vojnim efektivima velikih sila i vojnih blokova. Prema navedenoj studiji OUN, cijeni se da u sastavu oružanih snaga svih zemalja svijeta ima 130.000 tenkova i oklopnih transportera, blizu 40.000 borbenih aviona i 5.000 ratnih brodova. Isto tako se cijeni da se od toga broja u sastavu oružanih snaga zemalja NATO i VU nalazi 62 odsto tenkova i oklopnih transportera, više od 50 odsto aviona i 45 odsto ratnih brodova. I ti podaci, kao i mnogi drugi, govore da su upravo vojni blokovi glavni pobornici politike sile u međunarodnim odnosima.

Kao potvrda teze da je najveći procenat vojne moći skoncentrisan u vojnim arsenalima četiri velike sile — SAD, SSSR, Velika Britanija i Francuska — zvuči i podatak da više od 99 odsto nuklearnog naoružanja otpada upravo na te zemlje, iako se

³ Svi podaci o proizvodnji naoružanja i vojne opreme i o jačanju vojnoindustrijskog kompleksa uzeti su iz studije OUN o odnosu između izdataka za naoružanje i privredni razvoj.

zna da se broj posjednika tog oružja stalno povećava. Navodi se da samo SAD i SSSR raspolažu sa više od 15.000 nuklearnih bojnih glava strategijske namjene i sa blizu 40.000 bojnih glava operativno-taktičke namjene. Razorna moć tih oružja je takva da može uništiti čitavo čovječanstvo i sve ono što su ljudi vjekovima strpljivo stvarali. Uprkos činjenici da su najodgovornije ličnosti političkog, vojnog i naučnog života u tim zemljama svjesne strahovite rušilačke moći već stvorenih oružja, te da ono sve manje funkcionise kao efikasno sredstvo politike, a da iz dana u dan pre-rasta u njen svojevrsan apsurd — najavljuju se novi, savršeniji i, naravno, osjetno skuplji, sveobuhvatni programi naoružavanja. Tako, na primjer, SAD planiraju proizvodnju novih 17.000 nuklearnih bojnih glava, a realno je očekivati da će se i druga supersila takođe potruditi da parira tom planiranom rastu vojne sile glavnog protivnika.

Razumljivo je da tako sveobuhvatno postavljeni i ostvareni programi naoružavanja nisu isključivo u funkciji jačanja vlastite vojne moći. Ogroman dio produkcije naoružanja i vojne opreme namijenjen je izvozu, što je svojevrsan motiv zaoštavanja situacije u svijetu. Jer, interes za prodaju i nabavku oružja mora počivati na logici evidentne ratne opasnosti, pa tu opasnost treba i podgrijavati raznim metodama i ponašanjem, što sve skupa pogoduje zaoštavanju međunarodne situacije. Prodaja oružja i vojne opreme predstavlja značajnu stavku u trgovinskim bilansima supersila i drugih velikih proizvođača i izvoznika te specifične i tražene robe. O tome ubjedljivo svjedoči i podatak da zemlje izvoznici oružja samo na prodaji naoružanja i vojne opreme zarade preko 50 milijardi dolara godišnje. Pri tome je ranijih godina vrijednost izvoza naoružanja rasla po stopi od 15 odsto godišnje, da bi u posljednjih pet godina taj procenat iznosio 25 odsto godišnje. Nažalost, iz već navedenih razloga, najveći uvoznici naoružanja i vojne opreme su zemlje u razvoju, jer preko 70 odsto cjelokupne vrijednosti ostvarene prodajom oružja otpada upravo na njih. Najveći izvoznik su SAD, koje izvoze oružje u 42 zemlje u razvoju. Istovremeno je povećan broj državnih udara i oružanih sukoba u onim nerazvijenim zemljama koje uvoze oružje iz SAD. Očigledno je da su te dvije pojave u direktnoj vezi i da je američko oružje upereno i protiv stabilnosti onih zemalja koje ga skupo plaćaju svojim nacionalnim dohotkom. Ako se, pri tome, imaju u vidu podaci da je zemljama u razvoju samo u prošloj godini prodato oružja i vojne opreme u vrijednosti od 18,3 milijarde dolara i da su sklopljeni aranžmani za novih 41 milijardu dolara, onda se ja-

sno uočava kakav ogromni pritisak na ekonomsku moć nerazvijenih čini transfer naoružanja i vojne opreme iz razvijenih zemalja.

Uloga vojnog faktora u svijetu ne mjeri se samo efektivnom visinom čisto vojnih rashoda, vrijednošću proizvodnje i izvoza naoružanja, koncentracijom vojne sile itd. Na posredan način je to moguće analizirati i preko stalnog jačanja uloge vojnoindustrijskog kompleksa — sprege vojnih, političkih i industrijskih centara moći i najuticajnijih ljudi. Može se reći da savremeni svijet, pored ostalog, karakteriše snažan uticaj tog kompleksa na gotovo cjelokupna međunarodna zbivanja. Vojnoindustrijski kompleks je danas narastao i ojačao da je postao nezaobilazni i sve uticajniji vojno-politički i ekonomski činilac savremenog svijeta, što samo po sebi predstavlja prepreku popuštanju međunarodne zategnutosti i naporima progresivnog svijeta za istinsko razoružanje. U stvari, analizirajući samo neke podatke o moći vojnoindustrijskog kompleksa dolazi se do zaključka da u njegovoj strukturi, bez radikalnijih promjena u međunarodnom ekonomskom i političkom poretku i bez većih ekonomskih posljedica, nije moguće ništa ozbiljnije reducirati. Jer, samo vojna industrija danas zapošljava preko šest miliona ljudi, a procjenjuje se da se za potrebe priprema za rat najneposrednije angažuje više od 60 miliona ljudi, među njima i preko 600 hiljada vrhunskih eksperata za pojedine oblasti, te ogromni materijalni, naučni, tehničko-tehnološki i drugi resursi. Gotovo da i nema razvojnog programa i istraživačkog zadatka koji nema svojevrstan vojni značaj i uticaj.

Tako nagli porast uloge i značaja vojnoindustrijskog kompleksa ne bi bio moguć bez snažnih ekonomskih podsticaja. Ogromna ulaganja u vojnu industriju i one privredne grane koje direktno ili indirektno proizvode za ratne potrebe vezana su za isto tako ogromne profite koje uzvraća kapital uloženi u te grane. Primjera radi, za neke najpropulzivnije privredne grane profitna stopa dostiže i do 500 odsto. Firme koje rade za vojne potrebe imaju brojne privilegije: monopolski položaj na tržištu roba i kapitala, bez gotovo ikakve konkurencije u borbi za proizvodne programe; prioritet u dobijanju dotacija iz vojnih budžeta; prednost u izboru i angažovanju naučnih kadrova itd. Sve je to još više podržano podgrejavanjem efektivne tražnje proizvoda vojne industrije u nerazvijenim zemljama, što izvoznici naoružanja i vojne opreme postižu putem vezanih vojnih kredita i vojne i ekonomske pomoći, i putem raznih drugih aranžmana.

O pozitivnim efektima koje jačanje vojnoindustrijskog kompleksa ispoljava na ukupna ekonomska kretanja u razvijenom svi-

jetu postoje oprečna mišljenja. No, taj fenomen savremenog svijeta ima i jedan izrazito negativan efekat. Naime, kako najveći dio vojnoindustrijskog kompleksa i vojni budžet u cjelini ne spadaju u klasični arsenal ekonomske politike, pa su kao takvi praktično isključeni iz okvira uobičajene ekonomske procedure i ekonomske kontrole — oni ozbiljno remete funkcionisanje ekonomskog sistema zasnovanog na logici tržišnog mehanizma. To, nadalje, dovodi do opadanja stope rasta produktivnosti rada u nekim privrednim granama koje su neophodne i do seobe kapitala iz tih grana u vojnoindustrijski kompleks, što taj nesklad još više potencira.

5. Porast vojnih snaga u svijetu

Iako su vojni rashodi od 1977. godine rasli mnogo brže od nominalnog porasta vojnih snaga, što nesumnjivo svjedoči o tome da je težište bilo izraženo na kvalitativnom jačanju vojne sile — znatno su narasle i ukupne vojne snage u svijetu. Dok su one 1977. godine brojile oko 23 miliona ljudi, taj broj je u 1981. godini narastao na 25 miliona, što predstavlja povećanje od 9,5 odsto. Međutim, taj podatak ni izdaleka ne pruža pravu sliku o ukupnim vojnim snagama u svijetu. Njemu, pored ostalog, treba dodati oko četiri miliona civilnih lica koja rade u oružanim snagama, te novih 10 miliona raspoređenih u tzv. poluvojne organizacije. Velike sile i vojni blokovi ulažu velike napore u stručno osposobljavanje ličnog sastava oružanih snaga, usavršavanje organizacije i formacije, obučavanje i osposobljavanje za rat jedinica i komandi, bez čega, inače, nije moguće, ili bar ne u cjelini, shvatiti ukupnost njihove vojne sile. Samo u 1981. godini snage NATO su izvele 53 veće vježbe uz učešće oko 530.000 ljudi. U odnosu na broj izvedenih vježbi u 1977. godini, radi se o povećanju za cijelih 40 odsto. U svim vježbama koje su izvele snage oba bloka proigravana je upotreba sredstava za masovno uništavanje, a mnoge od tih vježbi korišćene su za ispoljavanje vlastite vojne moći, za pritisak na druge zemlje i za dopremanje novih količina naoružanja i vojne opreme za formiranje novih jedinica. Tome svakako treba dodati da dio te opreme i naoružanja nakon završenih vježbi ostaje na vježbovnim prostorijama, što nedvosmisleno govori i o pravoj svrsi takvog vježbanja.

Zabrinjava činjenica da jača vojno prisustvo supersila i velikih sila u stratejski važnim regionima svijeta. Računa se da danas izvan matične teritorije sopstvene države, u vojnim bazama i

⁴ Prema »Military balance« za 1981. godinu.

na morima i okeanima, ima oko 1,4 miliona vojnika. Tome, razumije se, treba dodati i sve druge brojne oblike otvorenog i prikrivenog stranog vojnog prisustva putem vojnih instruktora i savjetnika, školovanja kadrova, prisustva na vježbama itd. Prostorno širenje vojnog faktora došlo je do izražaja naročito na azijskom kontinentu i u Indijskom okeanu. Brojni su primjeri stranog vojnog prisustva u Aziji i u Indijskom okeanu, što je u neposrednoj vezi sa političkim i vojnim kretanjima u tom dijelu svijeta. Sve izrazitije gomilanje vojne sile u Indijskom okeanu i u rejonu Persijskog zaliva neposredno je izazvano promjenama geostrategijske situacije nastalim pod uticajem revolucije u Iranu i, osobito, iračko-iranskim ratom i mogućnim posljedicama koje, njegovim raspletom, mogu nastupiti za obje supersile i vojne blokove.

U zadnjih nekoliko godina do opasnih granica je narastao vojni faktor i u rejonu Bliskog istoka, što je u neposrednoj vezi sa sukobima Izraela i Arapa, te pojačanim interesovanjem supersila za taj prostor.

Kao područje izrazite neposredne konfrontacije supersila i vojnih blokova, Evropa nosi primat i u pogledu stranog vojnog prisustva. Razvojni planovi SAD predviđaju dopremanje i razmještaj teškog naoružanja i opreme za svoje četiri divizije, a predviđa se dopremanje opreme za deset takvih divizija i pravovremeni transport ljudstva radi formiranja novih jedinica kada se za to ukaže potreba. Ako se tome dodaju američka Šesta i sovjetska sredozemna flota, te snage Varšavskog ugovora instalirane u zemljama izvan matične teritorije, onda slika o Evropi, kao ogromnoj vojnoj bazi, postaje kompletna i, svakako, zastrašujuća.

Strano vojno prisustvo, kako život potvrđuje, ima izrazito negativan uticaj na stanje međunarodnih odnosa. Nesumnjivo, vojne baze i vojne snage u njima i uopšte na tuđoj teritoriji predstavljaju činilac koji ugrožava suverenitet države na čijoj se teritoriji nalaze, a u pogodnom trenutku i efikasno sredstvo pritiska i primjene vojne sile prema zemlji čije gostoprimstvo uživaju i prema širem regionu. Njihova je osnovna namjena da kompenziraju eventualne nedostatke u strategijskoj pokretljivosti snage za brzu intervenciju i da, u pogodnom trenutku, posluže kao sredstvo za ostvarivanje ciljeva globalne strategije države koja ih je instalirala. Potvrđuje se i to da jednom uspostavljene vojne baze, i uopšte strano vojno prisustvo, postaju relativno trajni činilac vojno-političkog položaja zemlje na čijoj se teritoriji nalaze. Duga je i iscrpljujuća, a najčešće i bezuspješna borba zemlje domaćina da se liši »usluga« tih činilaca otvorene međunarodne prinude.

6. *Usavršavanje naoružanja i vojne opreme*

Iako je dosadašnjim razmatranjima glavnih tokova u razvoju vojnog faktora dosta uvjerljivo pokazano da su vojne snage i uopšte vojni faktor stalno rasli i u kvantitativnom i u kvalitativnom pogledu, može se reći da težište u tom razvoju nije bilo na kvantitativnim, već na kvalitativnim elementima. Ta orijentacija na kvalitativno jačanje vojnog faktora ostvaruje se u prvom redu usavršavanjem svih vrsta oružja i uvećavanjem njihove ubojne i razorne moći, što je u ovom napisu moguće tek naznačiti samo u nekoliko aspekata.

1) Usavršavanje nuklearnog oružja strategijske namjene odvija se, prije svega, povećavanjem broja pojedinačno nezavisno vođenih bojnih glava na raketi — prenosniku, poboljšanjem preciznosti dejstva na cilju, boljom zaštićenošću, otpornošću, žilavošću i pokretljivošću projektila u fazi prije lansiranja. Namjera je glavnih posjednika tog oružja, kako to oni ističu, da razvojem njegovih različitih komponenti i postizanjem prednosti odvrati glavnog protivnika od nuklearnog napada i, istovremeno, osposobi to oružje za selektivnu upotrebu protiv vojnih ciljeva protivnika, te da izgradnjom njihove višestruke strukture onemogući suprotnu stranu da jednim masovnim udarom uništi sistem strategijskih nuklearnih snaga u cjelini: Njihov stvarni cilj je ostvarivanje ili očuvanje vojne nadmoći. U tom pogledu obje strane su ubrzano razvijale podmornice sa strategijskim nuklearnim projektilima, kao garanciju uzvratnog udara u funkciji odmazde. Jer, kopneni silosi sa interkontinentalnim projektilima — budući statični, nedovoljno maskirani, nezaklonjeni i u osnovi poznati protivniku — u tom pogledu nisu pružali dovoljne garancije. Pored te komponente, obje supersile su nastojale da razviju pokretne projekte na kopnu, krstareće rakete, vazdušno-kosmičke letjelice, lovce satelita, protivraketne sisteme i sl., čime je plafon nuklearne strategijske moći stalno rastao.

2) Usavršavanje taktičkog nuklearnog oružja usmjereno je ka njegovoj sve izrazitijoj minijaturizaciji, sa ciljem da se izbriše razlika u razornoj i ubitačnoj moći najubojitijeg konvencionalnog i nuklearnog oružja supermale snage. Do sada se u razvoju taktičkog nuklearnog oružja mogu izdvojiti tri generacije: usavršeni projektili koji su već primjenjivani na kraju drugog svjetskog rata, fisioni projektili male snage sa pojačanom radijacijom i treća generacija, tzv. neutronske oružje — projektili male i supermale snage

na fuzionom procesu, kod kojih se najveći procenat energije troši na radijaciono, prije svega neutronske zračenje.⁵ Osnovni motivi minijaturizacije nuklearnog oružja su dvojaki: prvo, učiniti to oružje podobnim za upotrebu u lokalnim ratovima i, drugo, učiniti ga podobnim za selektivnu upotrebu nuklearnih borbenih sredstava u slučaju globalnog sukoba supersila i blokova, kako bi se izbjegla opasnost međusobnog uništenja upotrebom strategijskih nuklearnih potencijala. Neutronske oružje, zbog brzine kretanja i prodornosti neutronske snopne kroz većinu danas poznatih zaštitnih materijala, izaziva krupnu promjenu u domenu protivnuklearne zaštite. To je, nema sumnje, i nova opasnost za bezbjednost i nezavisnost zemalja u razvoju i novi krupni problem u rješavanju vitalnih pitanja njihove odbrambene sposobnosti.

3) Konvencionalno oružje je doživjelo skokovit razvoj. Svi postojeći sistemi tog oružja bitno su usavršeni u svim svojim karakteristikama, a osobito u preciznosti dejstva, u razornoj i ubitačnoj moći, te u pokretljivosti i manevarskim sposobnostima. Procjenjuje se da je ta usavršenost nekih sistema u odnosu na njihove karakteristike u drugom svjetskom ratu veća i 10—15 puta, a da je, recimo, ukupna vatrena moć divizije uvećana 5—7 puta. Nadalje, vojni eksperti, na osnovu analiza, upozoravaju da je, u stvari, već nestalo razlike u ubojnoj moći između nuklearnih sredstava taktičke namjene i konvencionalnih oružja za masovno uništavanje, u čemu prednjače oružja tzv. prostornog dejstva. Tu, svakako, treba ubrojiti razvoj i usavršavanje aerosolnih eksploziva, kasetnih punjenja i zapaljivih materijala, binarnih hemijskih oružja, biološka oružja itd. Nesumnjivo je da konvencionalna oružja imaju i bitan doktrinarni značaj za vojne doktrine super i velikih sila, jer njihova primjena u lokalnim ratovima ne podrazumijeva automatsku primjenu nuklearnih borbenih sredstava. A to znači da direktnu vojnu konfrontaciju širih razmjera, do koje bi vjerovatno došlo ako bi nuklearna sredstva bila primijenjena, odlažu makar i privremeno.

4) Vojnonaučna i tehničko-tehnološka dostignuća sobom nose stalnu neizvjesnost i strah čovječanstva u pogledu stvarnih mogućnosti supersila da proizvedu nove vrste oružja za masovno uništavanje na novim energetske osnovama. U tom smislu se, prije svih, spominju: *meteorološka oružja* — vještačko izazivanje prirodnih vremenskih nepogoda; *geofizička oružja* — vještačko izazi-

⁵ O bitnim vojnim karakteristikama tog oružja detaljnije vidjeti u članku V. Vuletića: »Neutronske oružje i problemi zaštite« — »Vojno delo«, 4/82, str. 77—84.

vanje poremećaja čovjekove okoline korišćenjem akumulirane energije u prirodi koja se katkada nalazi u labilnom obliku ravnoteže; *seizmička oružja* — vještačko izazivanje zemljotresa i razornih okeanskih talasa; *klimatska oružja* — vještačke promjene klimatskih uslova radi uticaja ne samo na poljoprivrednu proizvodnju, već i na ponašanje ratne tehnike; *ozonsko oružje* — vještačko ukla-
njanje ozona iznad smišljeno odabranog područja, a time i osloba-
đanje prolaza ultravioletnih zraka koje razorno djeluju na ljudski
organizam, itd. Iako svijet još uvijek nije potpuno uvjeren da su ta
oružja proizvedena, nema sumnje da se istraživanja u tom pravcu,
čak i intenzivno, vrše i da dostignuća nauke i tehnologije to već
omogućavaju.

5) Razvoj snaga za brzu intervenciju apsorbuje znatan dio
vojnih programa supersila i nekih drugih velikih vojnih sila, prije
svega na Zapadu. U strategijama supersila i njihovim trajnim opre-
djeljenjima za nadmetanje oko sfera uticaja i za ispoljavanje uti-
caja na društvena, politička i vojna kretanja u svijetu po vlastitom
izboru i u skladu sa vlastitim strategijskim interesima, te snage ima-
ju prvorazrednu ulogu. One su izrazito ofanzivnog karaktera. U
samoj ideji o njihovom formiranju i u doktrini njihove upotrebe
implicitno je sadržano agresivno stanovište, bez obzira što se nji-
hovo formiranje pravda i potrebom stvaranja neophodnih uslova
za tzv. isturenu odbranu. Imajući u vidu pravu prirodu i namje-
nu tih snaga, one sve više postaju izrazita opasnost za bezbjednost
zemalja u razvoju, a osobito onih koje se nalaze u onim regionima
koje supersile proglašavaju zonama svojih strategijskih interesa.

*

Prethodna razmatranja nekih činilaca (elemenata) u kretanju
i razvoju vojnog faktora omogućavaju nam da, s obzirom na uvodno
postavljeno pitanje, izvedemo ovaj opšti zaključak: politika sa po-
zicija sile, koju već duže vremena zagovaraju i sprovode super-
sile i vojni blokovi, stimuliše primjenu sile u međunarodnim odno-
sima i dovodi do novih nepovjerenja između glavnih protagonista
blokovskog grupisanja svijeta. U njihovoj permanentnoj utakmici
oko sfera uticaja oni ispoljavaju naglašenu želju da čitav svijet
svrstaju vojno-politički, ili pak da što veći broj zemalja raznim
oblicima veza i odnosa trajnije potčine vlastitom uticaju. U tom
nadmetanju za dominacijom i hegemonijom na što širim prostran-
stvima savremenog svijeta vojni faktor kao instrumenat politike
sa pozicija sile ima prvorazrednu ulogu, otvarajući nove frontove

i sukobe, prije svega na području zemalja u razvoju. Da bi mogao imati tako značajnu ulogu vodećeg instrumenta politike sile, vojni faktor mora jačati u svim njegovim domenima kvantitativno i kvalitativno. Da bi stalno rastući vojni faktor imao svoj *raison d'être*, on sam, ili neko za račun njega, mora stalno držati međunarodnu situacija u stanju takve zategnutosti da je primjena sile ili opasnost od nje i očita i realna pojava. Primjena sile sa svoje strane izaziva novo jačanje vojnog faktora i tako sve iznova. Vrtinja u krugu se nastavlja, a svijet se sve više udaljava od mira i približava ratu. Kada se to ima u vidu, onda nimalo ne čudi činjenica što je još jedno okupljanje lidera svijeta oko pitanja razoružanja ostalo bez pravog odjeka. Odgovornost najvećih sila i razvijenih zemalja u tome je nesumnjivo najveća.